

Z. ZINKEVIČIUS

DĖL. ŽEM. *jẽnis*

V. Grinaveckis 1969 m. Tauragės rajono Visbarų kaimo (9 km į šiaurę nuo Žygaičių) šnektoje aptiko iki šiol nepastebėtą III asmens įvardį *jẽnis*, fem. *jẽnė* 'jis, ji'. Paradigmą kartu su vartojimo pavyzdžiais jis yra paskelbęs specialiaame straipsnyje¹, kur taip pat išskėlė tris galimus šio įvardžio kilmės variantus: 1. sieja jį su prūsų *ains* 'vienas', laikydamas *j-* pridėtinium kaip žem. žodyje *jėibė* 'eibė', 2. sieja su liet. *vienas*, dėl *j-* // *v-* lygindamas tokias žodžių poras, kaip *jėras* // *vėras*, *Jiešmuo* // *Viešmuo* up. ir kt., 3. kildina iš n. pl. **jei* 'jie' ir *ans* kontaminacijos. Pats autorius dėl šių aiškinimų nėra tikras. Jis rašo: „Kuri iš čia pateiktų žemaičių šnekto asmeninio įvardžio *jẽnis*, *jẽnė* kilmės ir darybos hipotezių yra tikra, dabar turimais duomenimis dar sunku pasakyti“².

Šiuo straipsniu norėusi pasiūlyti dar ir ketvirtąjį, visai kitokį *jẽnio* kilmės aiškinimą.

Paprasčiausia būtų *jẽni* laikyti įvardžiuotiniu įvardžiu, kuriam pradžią davė pietų žemaičių acc. sg. f. *jẽnje*³ (= *jāja*) ir instr. sg. f. *jėnje* (= *jāja*) formų epentetiniai variantai *jẽne* < *jẽne*, instr. *jėine*. Abi šių formų poros (paprastoji ir epentetinė), kaip gretiminės, jau prieš karą buvo vartojamos netolimoje (tik už 12 km į rytus) Pāgramančio šnektoje⁴. Dažnesnės čia jau anuomet buvo epentetinės formos. Prie moteriškosios giminės galininko *jẽne* ir įnagininko *jėine* Visbaruose ilgainiui buvo pasidaryti vardininkai fem. *jẽnė*, masc. *jẽnis*.

Visbarų šnekta įeina į tą mūsų tarmių plotą, kuriame įvardžiuotinės III asmens įvardžio formos gyvai vartojamos⁵. Šio ploto žemaičiai žodžio vidurio tautosilabinius junginius *an*, *en* ir prieš nesprogstamuosius priebalsius išlaikė sveikus: tariama *žansis* 'žasis', *tẽnsti* 'tėsti' ir t. t. Išlaikyti jie ir įvardžiuotinių formų pirmojo dėmens galūnėse, pvz., acc. sg. m. *báltanji* 'baltąjį', fem. *báltanje* 'baltąją', instr. sg. f. *báltán-*

¹ V. Grinaveckis, Žem. *jẽnis*, -ė ir *mũnsiai*, — Baltistica VIII (1972) 73–76.

² Ten pat, 76.

³ Visbarų šnektoje tęstinė priegaidė tariama per abu dvibalsio sandus. Spaudos prastinimo sumetimais čia ir toliau cirkumfleksu pažymėtas tik antrasis.

⁴ P. Jonikas, Pāgramančio tarmė, Kaunas, 1939, 61.

⁵ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 307 (§ 507).

je 'baltąja'. Tačiau greta įsigalėjo epentetiniai šių formų variantai (jie dabar daug kur netgi dažnesni už paprastuosius) su *i* prieš *n* (gal *n*||*j* metatezė?): acc. sg. m. *báltaini*, fem. *báltaine*, instr. sg. f. *baltáine*. Šiuos variantus turi vietomis ir tie žemaičiai, kurie *an*, *en* išvertė *on*, *en*, pvz., Lučkės apylinkėse sakoma: acc. sg. f. *báltôinė* 'baltąją' (< *báltôňje* Laūkuva), instr. sg. f. *baltôinė* 'baltąja' (plg. *baltôňje* Laūkuva), loc. sg. m. *baltamêijie* 'baltajame' (plg. *baltamêňje* Laūkuva).

Epentetinis *i* plačiai turimas ir kaimynų vakarų aukštaičių plote, kur iš *an*, *en* kilę nosiniai balsiai jau seniai denazalizuoti. Pvz., Vilkaviškio apylinkėse sakoma: instr. sg. f. *baltáije* 'baltąja', acc. pl. f. *baltáises* 'baltąsias', nom. sg. *žáislas* 'žąslas', *sáispara* 'sąspara'. Plg. Zietelos lietuvių *káisňis* || *kaisňi's* 'kąsnis', imper. *inkáisk* 'užkąsk', *pagélašisk* 'pagaląsk'⁶.

Lietuvių kalboje epentetinis *i* plačiai paplitęs ne tik prieš nosinį (esamą arba išnykusį), bet ir sklandžiuosius priebalsius, pvz.: *Airiógala* < *Ariógala*, *méilinkas* Kalnālis < *mél(n)inkas* 'malūnininkas', *Mólainiai* – kaimas Panevėžio raj. < **Mólaniai* (: *Mólana* – upė) ir kt.⁷

Įvardžiuotinės įvardžių, priešingai negu būdvardžių, formos savo reikšme nesisiria nuo paprastųjų. Jos vartojamos gana nenuosekliai, daugiausia tada, kai norima pabrėžti įvardžiu nurodomą daiktą. Taigi jos atlieka tik emfatinę funkciją. Būdamos reikšme nesusijusios su įvardžiuotiniais būdvardžiais, įvardžiuotinių (=emfatinųjų) įvardžių formos lengvai iškraipomos, visaip perdirbinėjamos. Antai nom. sg. m. forma su dalelyte *-ai* (*tasaĩ*, *jisaĩ*...) vartojama ir tose tarmėse, kurios atitinkamų įvardžiuotinio būdvardžio vardininkų (*baltasai*) neturi. Daugelis aukštaičių ir artimesni žemaičiai vartoja nom. sg. f. formą *jinaĩ* su dalelyte *-nai*. Paprūsėje plačiu ruožu įsigalėjo nom. sg. f. formos su pabaiga *-é* (išivesta iš vardažodžių): *tojė*, *jijė* Pāgramantis (šalia *jiji* ir *jýji*, *jýja* su išlaikytu pirmojo dėmens ilguoju balsiu), Jurbarkas, Veliuonà, Vilkijà, Griškabūdis, Kybártai, Geistarai (šalia *jyjė*, *jijė*)⁸... Dar pastebėti tokie nom. sg. f. formos variantai: *jėji*⁹ Panóvių km. (sen. Ožkinė, tarp Šakių ir Kudirkos Naūmiesčio), *jojì* Eŗžvilkas, *jóji*, *jojė*¹⁰. Ne mažiau perdirbinėjamos ir kitų linksnių formos. Antai Panóvių kaime⁹ sakoma: dat. pl. m. *jiesiem* || *jiejiem*. fem. *josiom* || *jójom*, acc. pl. f. *jásias* || *jájas*, instr. pl. f. *jōsiom* || *jōjom*, loc. pl. f. *jōsiose* || *jōjose*. Visbaruose (V. Grinaveckio duomenimis) vartojami tokie dubletai: dat. pl. m. *jiesiams* || *juo-*

⁶ Daugiau ir iš kitų tarmių pavyzdžių žr. Z. Zinkevičius, min. veik., 137.

⁷ Ten pat, 136.

⁸ Turėta *jijė* ir Kuršių pamario lietuvių žvejų šnektoje, žr. J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose, Kaunas, 1933, 44.

⁹ Stud. G. Kudirkaitės informacija.

¹⁰ J. Senkus, Kapsų – zanavykų tarmių įvardžio bruožai, – LTSR MA Darbai, A, II, 1962, 213, 214.

siams, acc. pl. m. *júosius* // *jiesius*, instr. pl. m. *jaisiais* // *jiesiais*. Tokių ar panašių pavyzdžių galima būtų nurodyti daug ir iš įvairių vietovių.

Epentetinės III asmens įvardžio formos acc. sg. f. *jeinė*, instr. sg. f. *jéine* šalia paprastųjų *jeñjė*, *jénje* Pāgramančio – Visbarū apylinkėse vartojamos jau bent keliasdešimt metų, o gal ir dar nuo seniau. P. Jonikas prieš daugiau negu trisdešimt metų parašyto savo gimtosios Pāgramančio tarmės aprašo paradigmosė jas, kaip dažnesnes, pateikė pirmoje vietoje, t. y. prieš paprastasias.

Pagal acc. sg. *kárve* : instr. sg. *kárve* : nom. sg. *kárvė* modelį ilgainiui ir šalia acc. sg. *jeinė*, instr. sg. *jéine* vietomis (bent Visbarū kaime) buvo pasidarytas vardininkas *jeinė*. Plg. veikiamojo dalyvio nom. sg. m. *dirbantis* atsiradimą šalia senesnės formos *dirbas* dėl acc. sg. *dirbantį* pagal modelį *mēdis* : *mēdį*.

Prie fem. *jeinė* nesunku buvo pasidaryti ir masc. *jeinis*, sekant tokiais pavyzdžiais, kaip *medinis* šalia *mediné*. Iš vardininkų kamienas *jein-* apibendrintas visai paradigmai. Tuo būdu susidarė vieningas įvardžio *jeinis*, *-é* linksniavimas, kokį V. Grinaveckis ir aprašė. Tik šalia, kaip gretiminės formos, Visbaruose dar tebevartojamos ir atskirų linksnių senosios arba kitaip perdirbtos, plg. jau minėtasias d. sg. m. *jiesiams* // *júosiams*, acc. pl. m. *júosius* // *jiesius*, i. pl. m. *jaisiais* // *jiesiais*.

Reikia pažymėti, kad Visbarū šnekta turi ir tokių naujadarinių formų, kurioms pradžia davė įvardžiutinės ne tik III asmens, bet ir savybinių įvardžių formos, padarytos iš kitų asmeninių įvardžių. V. Grinaveckio straipsnyje pateikti tokie *jūsasis* linksnių perdirbiniai: a) dat. sg. m. *jūsanjam*, loc. sg. m. *jūsanjame* (= *jūsqjam*, *jūsqjame*; *jūsq-* iš acc. sg. *jūsqj*), b) instr. pl. m. *jūsiesiais*, loc. pl. m. *jūsiesiūse* (*jūsie-* iš nom. pl. *jūsieji*). Esama šnektoje ir paprastųjų (ne įvardžiutinių) įvardžių perdirbinių. V. Grinaveckis, greičiausia, teigus, teigdamas, kad šios šnekotos savybinis įvardis *muñsiai*¹¹ ‘mūsiškiai, mūsieji’ (plurale tantum) turi kamieną *muñs-* iš asmeninio įvardžio dat. pl. ar instr. pl. formos *mums* (cirkumfleksas rodytų instr. pl.). Taip pat gimininių įvardžių *tas*, *šitas*, *anas* šios šnekotos formas dat. pl. m. *tùms*, *šítums*, *anùms* ir instr. pl. m. *tuñs*, *šitums*, *anuñs* V. Grinaveckis laiko naujadarais, pasidarytais pagal negimininių įvardžių dat. pl. *mùms*, *jùms* resp. instr. pl. *muñs*, *juñs* (< *mumìs*, *jumìs*) modelį. Visi šie pavyzdžiai rodo, kad prie acc. sg. f. *jeinė*, instr. sg. f. *jéine* šnektoje lengvai galėjo atsirasti vardininkai *jeinė*, masc. *jeinis*, taip pat ir kiti paradigmos linksniai su *jein-*.

¹¹ Plg. gen. pl. *jùmsų* ‘jūsų’ Z. Zinkevičius, min. veik., 196–197.

CONCERNING SAMOGITIAN *jeĩnis*

Summary

The pronoun *jeĩnis*, -ė 'he, she', noticed by V. Grinaveckis in a Samogitian dialect of Lithuanian, is treated as an emphatic pronoun by the author of this paper. The pronoun originated on the basis of the epenthetic forms Acc. Sg. fem. *jeĩne* and Instr. Sg. fem. *jeĩne*, used side by side with the regular dialect *jeĩje*, *jeĩje* (= Standard Lith. *jãja*, *jãja*). The Nom. Sg. fem. *jeĩnė* (next to *jeĩne* : *jeĩne*) appeared according to the pattern *kãrvė* : *kãrvė* : *kãrve*; the Nom. Sg. masc. *jeĩnis* arose (next to *jeĩnė*) according to the pattern *medinis* : *medinė*.